

O rurální sociologii ve výuce a výzkumu na České zemědělské univerzitě v Praze

Lostak, Michal; Hudeckova, Helena

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Lostak, M., & Hudeckova, H. (2002). O rurální sociologii ve výuce a výzkumu na České zemědělské univerzitě v Praze. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 38(1-2), 89-99. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-55004>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

O rurální sociologii ve výuce a výzkumu na České zemědělské univerzitě v Praze

HELENA HUDEČKOVÁ*

MICHAL LOŠŤÁK*

Katedra humanitních věd PEF ČZU, Praha

Rural Sociology in Education and Research at the Czech University of Agriculture in Prague

Abstract: This article considers the position of sociology in a non-sociological context, that is, the Czech Agricultural University in Prague. The substance of the paper is a consideration of the role of sociology in relation to rural issues, including their practical dimension as relates to rural development. The background of the paper is constituted by both discussions in the Czech lands and abroad, which address the role and position of sociology and its relation to the lay public, and the question of how (and also if) it is possible to cope with the skepticism of lay people (a skepticism that the authors have experienced in the exercise of their professional activities) in relation to the findings and information provided by sociology. The authors suggest that the possibility exists of presenting non-trivial findings and information for lay people. Sociologists have at their disposal many instruments for mapping the actions and ideas of specific people when investigating such issues. If the results of sociological research are embedded within specific practical measures addressing rural issues, then the chance for social acceptance increases and the project is more likely to be sustainable. In such a situation, sociology is both related to concrete practices and circumstances (the doubts of lay persons about its meaninglessness disappear), yet it also retains its academic discourse, as a part of sociology, as a science. As a reflection of the latter, the article demonstrates the interconnections between general sociology and rural sociology, because of the centrality of the countryside and agriculture in contemporary society.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 89-99)

Úvod

První skripta, která autoři tohoto textu připravovali v letech 1993-94 pro obnovovanou výuku sociologie na České zemědělské univerzitě v Praze [Hudečková a Lošťák 1995], vycházela ve své úvodní pasáži z „dluhů sociologie“, uveřejněných v prvním čísle *Sociologického časopisu* z roku 1991. Tato úvodní pasáž nabízela studentům, nestudujícím sociologii, netriviální odpovědi na dvě otázky – „jaký je přínos sociologie pro společnost“ a „k čemu může být sociologie užitečná každému člověku, tedy i absolventovi ČZU“. Není třeba skrývat, že vypracováním kapitoly jsme se s takovými otázkami vyrovnávali i my, včetně další otázky, „jak o tom absolventy ČZU přesvědčit“. Děláme to dodnes. Domníváme se proto, že náš bilancující příspěvek, včetně úvahy o trvajících dluhách sociologie ve specifickém prostředí České zemědělské univerzity (ČZU) v Praze,

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. Mgr. Helena Hudečková, CSc., resp. PhDr. Michal Lošťák, katedra humanitních věd Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6, e-mail lostak@pef.czu.cz

může být zajímavý pro sociology, přemýšlející o otázkách podobného charakteru na jiných pracovištích.

V intencích diskusního vstupu J. Alana do „Dluhů Sociologického časopisu“ [„Kulatý...“ 1991b: 117] zdůrazňujeme, že tento článek je orientován do „části sociologie“, ale zamýšlí se také nad tím, čím právě rurální sociologie může obohatit „vrch sociologie“. Je rovněž o tom, s čím (a jak) můžeme z „vrchu sociologie“ vstupovat do výuky na ČZU, aby naše působení nebylo ani „povýšené“, ani „populistické“, případně křečovitě či jinak nevhodné, neboť by se potom minulo svým cílem naočkovat nesociologicky orientovaným studentům (ale i pedagogům) sociologické znalosti a pěstovat sociologické vědění. Jinak řečeno, jde tu také o kritické posuzování vlastní věrohodnosti, o sebereflexi znamenající na jedné straně nepodlehnutí v prostředí technické univerzity akademickému etnocentrismu a pocitu exkluzivity a na straně druhé nezabřednout do empiricistického podbízení se a trapného poučování zdejší laicko-sociologické veřejnosti. Příspěvek je tudíž věnován „křehké pozici částečného sociologa“ balancujícího na hranici dvou dosti odlišných mikrosvětů – „vrcholových sociologů“ (kteří kultivují sociologii se sociology, mezi sociology a pro sociology) a specificky „laických sociologů“ (v tomto případě hlavně ekonomů a odborníků na management v zemědělství, ale i dalších zemědělských vědců a studentů v odpovídajících oborech).

Naše konání je adresováno studentům, kteří se nechystají dobývat svět obydlený sociology, ale svět manažerů operujících s jasně vytčenými cíli, o nichž se moc nepochybuje, a k jejichž postupnému naplňování v určených časových horizontech je třeba získávat a umět zacházet s jasnými, přehlednými a jednoznačnými informacemi. K tomu je jejich učitelé vedou. My učíme mezi nimi a jim sdělujeme výsledky našich výzkumů. Naše situace nebude asi až tolik nepodobná mnoha dalším vysokým školám, kde se dle jejich zaměření různé „částečné sociologie“ také vyučují a pedagogové se současně věnují výzkumu.

Domníváme se tudíž, že zásadní otázku, jak ji v „Dluzích sociologie“ formuloval J. Večerník – aby se naše sociologie stala vzdělanou, poučenou, s kontaktem na světovou sociologii, schopnou teoretické aplikace [„Kulatý...“ 1991a: 10] – je dobré doplnit o další aspekt: aby se kultivovaná sociologie také přiblížila přirozeným světům těch, o nichž pojednává, s nimiž komunikuje, a kteří by tudíž měli být její existencí obohaceni. Nakonec nabízíme i úvahu o tom, čím může rurální sociologie obohatit sociologii v její obecné úrovni.

Laická a profesionální rurální sociologie na ČZU

Východisko ke konkrétně zaměřenému pojednání na dané téma nabízejí mnohé úvahy renomovaných sociologů o akademičnosti sociologie a nízké zakořeněnosti sociologů v sociálním dění. J. Keller [1995: 8] s razancí sobě vlastní říká, že sociologie „svět konkrétních lidí trestuhodně přehlíží a zároveň pouze reprodukuje některé jeho nejběžnější a nejbanálnější rysy. Sociologie na jedné straně od skutečných lidí abstrahuje a vzdaluje se jim, aby na druhé straně velkou oklikou dospěla k vysoce abstraktnímu vyjádření něčeho, co tito skuteční lidé prožívají zcela konkrétně i bez ní“. A. Giddens [1993: 20] charakterizuje námitky a výtky laických členů společnosti, když uplatňují nároky na sociologii, tak, že „její výsledky jim neříkají nic, co by ještě nevěděli – anebo, ještě hůře, vystrojuje do technického jazyka to, co je perfektně známé v každodenní terminologii“. Podobně jako o přílišné akademičnosti sociologie se mluví i o její malé praktičnosti ve smyslu nízké úrovně spojitosti sociologie s vlastním sociálním děním. V tomto smyslu uvažuje J. Ka-

bele [1999: 120-122] a domnívá se, že sociologie často není lokalizována přímo v onom dění, ale stojí jakoby nad ním a dává jeho vysvětlení z pozice jediného správného arbitra, a to se pak může stát osudem i pastí sociologie. Osudem proto, že její poznatky mají až na některé výjimky sporné praktické uplatnění, odkládají se často do pomyslného světa čistého vědeckého diskursu, a tím se vzdalují od žitého světa lidí, o nichž vypovídají. Potom se akademičnost sociologie mění v její past. Kabele připojuje [ibid.: 122], že smyslem sociologie se stává ne dosahování takových poznatků, které je možno kontrolovatelně (tj. prakticky) přiřadit k sociálnímu dění, „ale samotné sociologické existování, kanonizování autorit a metodologické či teoretické sebeprožívání“.

Proč tomu tak bývá, vystihuje Z. Bauman [1997: 15], když píše, že „všechno o čem mluví sociologie, už předtím v našich životech bylo. (...) A muselo být, neboť jinak bychom nebyli schopni zvládat své životní situace.“ Sociologie nutně pracuje s laickými vnímáními a interpretacemi světa a místa člověka v něm. A právě proto se laikům může zdát, že to, o čem sociologie mluví, již dávno znají. V krajním případě jí tedy není ani zapotřebí.

Jaká cesta sociologie může mít perspektivní směr a cíl? Domníváme se, že k překonání skepse laiků z ní by nás mohlo vést takové konání, které pracuje s existujícími vnímáními a interpretacemi sociálního lidského světa (v jeho mnoha mikrosvětích) tak, aby ve formě netriviálních sdělení mohla být tato vidění a vykreslování (líčení) světa a místa člověka v něm přiřazována ke každodennímu dění. V následujícím textu se pokusíme touto cestou jít jako rurální sociologové – pedagogové a výzkumníci na ČZU v Praze.

Naše cesta prochází krajinou výchovy a vědy, v níž je na sociologii nazíráno asi takto:

- je nevědecká pro její nedokonalou exaktnost (v pozitivistickém duchu);
- je po ní požadováno, aby do vědeckého stádia dospěla;
- potom se stane organickou součástí této krajiny, protože dokáže odhalovat, co bude (a nejen to, co už dávno je);
- potom ji zdejší krajinotvůrci přijmou jako nástroj svého konání, neboť jim něco sdělí.

Krajinotvůrci jsou ekonomové (v tom lepším případě), kteří znají a případně také uznávají institucionální větev ekonomie. Do profesionálního světa (světa výchovy a vědy na ČZU) zapojují prakticky jen weberovský typ účelově racionálního jednání. Nepočítají v něm s jiným možným racionálním jednáním, například s tím, ke kterému se přihlašuje v tzv. dispoziční filosofii jednání P. Bourdieu [1998: 7].¹ Jejich nazírání na jednání v daném světě akcentuje explicitně odůvodněnou vědomou motivaci jednání dle teorie rolí.

¹) P. Bourdieu [1998: 8], který také uvažuje o výtkách adresovaných sociologické analýze jednání, se domnívá, že intelektuálům (vědcům) na ní vadí právě realistická prezentace jednání (odmýtizování, bourání ostré hranice mezi světem vědců – moderních aristokratů, a nevědců – nižší vrstvy). Sebereflekující se sociolog pak musí uvažovat o tom, zda sociologové podporující akademičnost a nepraktičnost nejsou vedeni snahou nepřijít o vlastní privilegované postavení, které vědě přisoudila moderní společnost. Protože předmětem sociologie jsou sociální lidské životy, s nimiž má každý laik praktickou zkušenost, mohou ji laikové více kontrolovat, a tudíž i kritizovat (oproti třeba jaderné fyzice, ale částečně i ekonomii). Podá-li sociolog realistickou prezentaci lidského jednání, přiblíží se laickému porozumění (bude mít laikům „co říci“) a zároveň splní první podmínku vědeckého poznání. Kuriózní pak je, že bude patrně odmítnut právě vědeckým světem.

Takové nazírání na společně sdílený svět předávají (většinově) pedagogové studentům, s nimiž se my potkáme ve třetím ročníku studia (příp. již v nižších ročnících, jde-li o studenty ne-ekonomických fakult). Učitelé jsou (opět většinově) zemědělské inženýry a k sociologii mají více či méně shovívavý, ale vždy odměřený postoj. Jestliže se k ní přibližují se sympatií, jejich očekávání vůči sociologii jsou spojena s praktickými návrhy na řešení konkrétních problémů. Sociologické výzkumy, k tomu pomáhající, nepovažují za příliš náročné a nákladné.

Autorčina dlouholetá zkušenost (30 let) dovoluje příkladně uvést rozdíl mezi chápáním sociologické práce zemědělskými inženýry, kteří se „druhým studiem“ stali sociology, a těmi, kteří se naopak stali „druhým studiem“ zemědělskými ekonomy (k nim patří ona, zatímco většina jejích kolegů pocházela z první skupiny). Východisko prvně jmenovaných je empirické a technické a v myšlení postupují k teoretickému, sociologizujícímu pojetí témat rurální sociologie. Rurální sociolog s opačnou vzdělanostní drahou (od sociologie k zemědělství a venkovu) postupuje aplikací obecného na konkrétní prostředí, jež pracně rozpoznává a orientuje se v něm. Postoj, že je lepší jeden, anebo druhý způsob postupu k sociologickému porozumění venkova a zemědělství, není produktivní a neprospívá věci. Obojí postup je možný, avšak nikdy nemá postrádat důkladnou sociologickou průpravu, ať již dosaženou *ex ante* či *ex post*. Autorka si uvědomuje, že nejméně pět let trvalo, než její (od „sociologie k venkovu“) a ono opačné nazírání (od „venkova k sociologii“) na jednu a tutéž realitu (sociologická problematika venkova) do sebe začalo zapadat při společné práci v týmu. O to těžší je, když tým (např. při řešení nějakého výzkumného úkolu) tvoří ekonomové, odborníci na management, právníci, sociologové, geografové a případní další. Tak je tomu (a poměrně úspěšně) při současném řešení grantu „Efektivní integrace českého agrárního sektoru v rámci evropských struktur – předpoklad trvale udržitelného rozvoje“ (grant MŠMT č. 411100013).

Jak učit sociologii na ČZU v Praze, aby byla v tomto prostředí sdělná, o tom vedeme stále debaty. Nejde přitom jen o obsah sdělovaného, ale stejně tak o jeho formu. Tento problém se pak netýká jen rurální sociologie, ale také metodologie sociologického výzkumu, ekonomické sociologie, základů sociologických teorií, jakož i aplikace sociologie ve venkovském rozvoji a v sociální politice. Pomáhají v tom absolventi této školy, kteří zůstali pracovat na katedře humanitních věd a dále se věnují sociologii.

Tady trvá dluh, vyjádřitelný parafrázováním J. Večerníka [„Kulatý...“ 1991a: 10], kdy se stále ještě i na ČZU může stát, že ten „kdo sebere a popíše pár dat, se pokládá za sociologa“. Potom zcela oprávněně následuje reakce laiků (krajinotvůrců), že „tohle přece každý, kdo o tom přemýšlí, ví i bez toho výzkumu“. Potíží však není ušetřen ani fundovaný sociolog, když se snaží osvětlit data (je jedno, zda přinesená přímo empirickým výzkumem, anebo pozorovanou situací, která je prožívána) pomocí sociologických teorií. Může spíše počítat s malým pochopením, protože i ty jednodušší sociologické koncepty mohou být pojímány jako komplikované, příliš abstraktní (potažmo zbytečné). Někteří z nás si proto lámou hlavu, jak dojít k vzájemnému porozumění mezi sociology a studenty i sociology a pedagogy-nesociology.² Jiní na to až tak důraz nekladou a jsou rádi, že „tu ta sociologie vůbec je“, protože se tak otevírá alespoň nějaká možnost „infikovat“ nesociology sociologií. Bohužel se potom může stát, že pramálo záleží na tom, kdo před

²) Jako perličku lze uvést nedávný výrok jednoho kolegy-statistika při státních závěrečných zkouškách: „Sociologové dělají chybu, protože dělají komplikované dotazníky.“ Charakter sociálních jevů a povinnost sociologa neopomíjet jejich mnohosouvztažnost ho vůbec nezajímají.

studenty předstoupí jako vyučující sociologii, což je násobeno známou nepříznivou situací ve školství – studentů je mnoho, učitelů málo a akcí musí být hodně.

Rurální sociologie pro venkov a zemědělství

Stejně jako pro výuku, tak pro výzkum platí, že by rurální sociolog (a každý sociolog) měl pracovat s existujícími vnímáními a zpodobňováními světa a místa člověka v něm tak, aby ve formě netriviálních sdělení mohla být přiřazována ke každodennímu dění.

Význam rurální sociologie lze v tomto ohledu spatřovat především v souvislosti s přípravou a realizací projektů rozvoje venkova. Nemáme pochybnosti o tom, že ekonomové, urbanisté, manažeři a další dobře zvládnou připravit projekt. Ale v každém projektu by měla být patrná snaha dosáhnout souladu představ zakomponovaných do něj jeho sestaviteli s představami existujícími v lokalitě, kde má být projekt realizován. Sociologie má nástroje k tomu, aby dosáhla netriviálního sdělení obsahujícího výsledky srovnávání různých představ (názorů, pohledů atd.) na „to, o co v projektu jde“ ze dvou úhlů pohledu – žití v dotyčné lokalitě a žití mimo lokalitu (s různým obsahem a mírou participace na projektu). Že to je neužitečné se může jevit jen potud, pokud se v konkrétním jednání (souvisějícím s realizací programu) neobjeví nějaký problém. Autoři mohou přinést řadu konkrétních příkladů z vlastních terénních šetření podporujících toto tvrzení. Mnoho z nich se týká např. venkovské turistiky, s jejíž podporou počítá i Plán SAPARD [Plán... 2000], a na toto téma existují četné publikace a studie [Mikula 1995, Pourová a Brabenčová 1997 aj.]. Nepochybujeme o tom, že potenciálně je venkovská turistika možností, jak napomoci řešení některých problémů venkova (nezaměstnanost, nízké příjmy, malá diverzifikovanost ekonomických aktivit a další). Při hlubší analýze problému (včetně setkání se s ním v konkrétních venkovských místech) přicházíme opakovaně na to, že v aplikaci myšlenky venkovské turistiky je až příliš akcentována městská představa (nazírání aktérů jsooucích mimo lokalitu) na úkor představy aktérů žijících v lokalitě. Ta je redukována na nezpochybnitelné výše uvedené obecné mínění o potřebě rozvoje venkova skrze vytváření nových pracovních míst. Prameno se někdo (z projektantů venkovské turistiky) zajímá dále o to, zda se nové aktivity mohou v dané lokalitě ujmout u místních lidí, a zda si aktér proto nepřivede za účelem jejich provozování „svoje lidi“, kteří tam nemíní žít jako venkované, ale jako měšťané, kompenzující si pouze nedostatky městského žití. Jde potom o rozvoj venkova, anebo o urbanocentrickou představu vztaženou k rozvoji venkova?

Rurální sociologové jsou povětšinou „vnější agenti“. Nejsou plně ponořeni do každodenního života vesnice a do každodenních otázek zemědělství (což ovšem umožňuje zachovat si odstup potřebný pro kritický diskurs o otázkách venkova a zemědělství). Zároveň se během terénní práce nutně noříme do každodenních situací obyvatel venkova, a to umožňuje sledovat linii praktičnosti. O co usilujeme my, je to, abychom dokázali jednak přenášet některé elementy akademického diskursu do účasti na řešení konkrétních problémů v místech, kde provádíme výzkum, a jednak artikulovat vidění světa konkrétních venkovanů a zemědělců v akademickém diskursu. Jisté signály nasvědčují, že se to částečně daří. Hlavně v místech, kde dění pozorujeme již dlouhodobě, nás někteří aktéři snad už i rádi vidí a rádi s námi mluví. Naznačují, že chtějí-li přemýšlet „nezaujatě“, jsme k tomu vhodní sekundanti. Naznačují také, jak jsou odlišné jejich a naše mikrosvěty. Jeden loňský rozhovor s osobou, jejíž životní dráha byla studována v rámci jednoho z výzkumných projektů, se nesl právě v tomto duchu. Poté, co nás tento muž přivítal po téměř roční přestávce dotazem, co je tentokrát cílem naší návštěvy a na jaké zákonitosti jsme již

přišli (pozn. tento muž je vědecky vzdělán v oboru chemie, nyní je statkářem, jak se sám oficiálně představuje), vysvětlovali jsme mu, že stále jde o totéž. Abychom neposuzovali životy těch druhých (včetně jeho) trochu hrubým a nepřírozeným měřítkem moderní vědy a nehráli tak trochu falešnou přesilovku. Pozorně nás poslouchal, byl docela lidsky zvědavý a zajímala ho naše zjištění. Avšak debatu uzavřel slovy: „Vy prostě nemůžete vidět ten svět z galoší, jako ho vidí ten, co v zemědělství pořád pracuje.“ Aby nevzniklo nedorozumění, že to je snad jen náš problém, užil další příklad, a to člověka, který bude druhému vykládat o smrti vlastního dítěte, a ten mu neporozumí, dokud mu také dítě neumře. Samozřejmě jsme s ním souhlasili v tom, že ani „sociolog se nemůže vysvléct z vlastní kůže“. A znovu, způsobem pro něj přijatelným (jak se domníváme) jsme se snažili vysvětlit mu naše vědomé přihlášení se ke Gouldnerově reflexivní sociologii.

Víme, že výše naznačený přístup spočívající v kombinaci praktičnosti výzkumů a zároveň jejich přínosu pro akademickou sociologii, využívající poznatků lokalizovaných v akademické sociologii pro praktické žití, není vůbec nový a má v sociologii již dlouhou svou tradici, jak dokazuje H. Jeřábek [1997a, 1997b: 322-323] na osobě P. Lazarsfelda. Jeho zkušenosti a zkušenosti dalších dovolují předpokládat, že právě tento způsob praktikování sociologie může dokumentovat její sílu jako disciplíny, které „přísluší hrát fundamentální roli v moderní intelektuální kultuře“ [Giddens 1989: 7].

Tento přístup se snažíme uplatňovat při akademických diskurzech i praktických diskusích v konkrétních lokalitách o otázce, která prochází jako červená nit částí sociologie, jež se primárně soustředí na venkovský prostor – jaká je budoucnost venkovské společnosti. K základní otázce se připojují další, asociované s tím, že se zároveň účastníme obou druhů výše uvedených interakcí. Jak jsou vlastně v laické veřejnosti vnímány diskuse odborníků např. o venkovském rozvoji? Proč často panuje mezi venkovany přesvědčení, že diskuse kolem záležitostí venkova jsou vlastně k ničemu a nemají konkrétní hmatatelný význam? Jak to, že je mezi lidmi z vesnice rozšířen pocit, že praktické výsledky a výstupy z různých projektů a programů dokonce směřují proti nim? Proč se mezi venkovany objevují pochyby o smyslu těchto projektů či výzkumů, doprovázejících je diskusí nebo jejich závěrů a o praktické realizaci jejich výsledků? Jaký je tedy přínos odborných pojednání, výzkumů a různých dalších vědeckých (či jiných expertních) systémů pro praktické každodenní problémy, které lidi na venkově trápí a které si přejí zlepšit?

Za těmito praktickými otázkami je uschována otázka o logice lidského jednání – když lidé „něco“ přijímají a „něco jiného“ odmítají, jednají „jistým“ způsobem a tento způsob jednání rozkrývá jejich vnímání, výklad a vysvětlování okolního světa, jejich místa v něm. Je-li prostředí jejich aktivit jim známým prostorem, v němž se orientují (rámcově odpovídá jejich „obrazům světa“),³ umějí v něm jednat. V aplikaci na námi zkoumané prostředí by pak mělo platit: úspěšnost (neúspěšnost) programů rozvoje venkova a zemědělství a vztah k nim, který se formuje mezi lidmi na venkově a v zemědělství, závisí do značné míry na tom, nakolik záměry v programech obsažené a způsob jejich realizace korespondují s nazíráními (obrazy světa) na danou problematiku těch lidí, kteří jsou těmito projekty ve svých každodenních životech dotčeni.

³) Pojem „obrazy světa“ není zvolen náhodně a odkazuje na Foucaultovu analýzu Velázquezova obrazu *Dvorní dámy* [Foucault 1987: 55-70].

Venkov, zemědělství a rurální sociologie pro sociologii obecnou

Přestože pojmy venkov a zemědělství nepředstavují klíčovou náplň konceptualizace vztažené k základním charakteristikám moderní společnosti, neznamena to, že by denotáty těchto pojmů nemohly být vhodnými objekty pro soudobá sociologická šetření a úvahy. Zemědělství a venkov nakonec nikdy nebyly vyčleněny až na úplný okraj zájmu sociologie či dokonce za její hranice. Toto tvrzení podporují nejen práce klasiků (např. M. Weber, K. Marx), ale řady dalších sociologů (např. francouzských, jak uvádí Keller [1990] ve stati o sociální změně v zrcadle francouzské sociologie). Studium venkova a zemědělství mělo v sociologii neustále své místo, i když možná ne vždy takové, jaké by tyto dva objekty vzhledem ke svému významu z hlediska studia celé společnosti mohly zaujímat.

Zájem o studium venkova a zemědělství a jejich význam z pohledu sociologie (k němuž nikoho samozřejmě nenutíme) může být dán některými jejich charakteristikami, zvláště těmi, které právě nekonvenují s dominujícími představami o moderní společnosti. V objektech venkova a zemědělství lze nacházet (a to možná viditelněji a méně zastřeně než v jiných segmentech národních společností) některé jevy a procesy, které mají v klasických teoretických konceptech sociologie své místo ve společnosti tradiční. Tato zvláštní povaha venkova a zemědělství se často odráží v našich pohledech na ně a ovlivňuje i naše jednání v nich. Nevenkované a nepracující v zemědělství mají sklon shledávat venkov a zemědělství (ve svých počátečních představách) jako něco zásadně odlišného od města a průmyslu (např. co do tendence ke změně či neměnnosti, k racionálnímu či neracionálnímu pojmání věcí aj.). Takové laické představy odpovídají principu obsaženému v prvním konceptu o vztahu mezi městem a venkovem inspirovaným myšlenkami F. Tönniese. Teprve při pozdějším detailním sledování a kontaktu s venkovem a zemědělstvím jsou zaraženi, když tyto představované kontrastní odlišnosti nevidí, resp. je nevidí tak ostře (což konvenuje s druhým konceptem o vztahu mezi městem a venkovem, inspirovaným P. A. Sorokinem a C. C. Zimmermanem). Jestliže by došli ke korekci původní představy ve smyslu, že rozdíly mezi městem a venkovem, průmyslem a zemědělstvím spíše mizí (tj. že původní odlišnost je natolik překonána, že se změnila v převládající podobnost v důsledku procesu modernizace), domníváme se, že můžeme usuzovat pouze na „vněškovost“ jimi provedené korekce.⁴ Teprve když dospějí k představě, že v jistých jevech rozdíly mizí, ale zároveň najdou příklady jiných jevů, které naznačují, že rozdíly přetrvávají, či dokonce rostou (možná i teprve vznikají), jde již o korekci, mající charakter vyššího stupně porozumění. V tomto duchu je od 80. let rozpracováván třetí koncept o vztahu mezi městem a venkovem (o tomto třetím konceptu viz dále), k němuž se autoři článku přiklánějí. Je tomu tak proto, že při vlastní terénní práci pozorují řadu jevů, o nichž lze soudit, že se jejich původní prostorové odlišnosti (městské a venkovské rysy) již stávají nevýraznými. Zároveň ale také sledují řadu jevů, u nichž zůstávají jejich městské a venkovské podoby zcela zřetelné. Autoři se však domnívají, že ke zvnitřnění porozumění světu venkova a zemědělství nevenkovany a nezemědělci dochází tehdy, když v jednom a totéž jevu jsou při analýze a srovnávání jeho podoby v obou prostředích sociálních životů (město a venkov) shledávány jisté tendence ke stejnosti i rozličnosti zároveň. Zde již jde o velmi subtilní a detailní podobu některých sledovaných jevů, k jejichž interpretaci je třeba přistupovat velmi obezřetně.

⁴) První, všeobecně známý koncept je spjat s F. Tönniesem a jeho mnoho diskutovaným dílem *Gemeinschaft und Gesellschaft* z roku 1887. Druhý koncept, o němž lze říci, že stále ještě převažuje, byl nazván jako rurálně urbánní kontinuum dle P. A. Sorokina a C. C. Zimmermana (1929).

Zdůrazňujeme ještě jednou, že vzhledem k výše uvedeným charakteristikám venkova a zemědělství jako objektů sociologického studia (těm málo konvenujícím s dominujícími představami o moderní společnosti) se tyto objekty jeví jako „vděčné“ pro studium sociální změny.⁵ Potence studia venkova a zemědělství ve smyslu obohacení obecné sociologie, resp. konceptu sociální změny vyplývá z obrovských pohybů a proměn venkova a zemědělství, přestože se někomu mohou na první pohled jevit jako neměnné a takto je může zpodobovat ve svých představách o nich. V duchu výše zmíněné nejednoznačnosti vývoje venkova v relaci k městu byl vystavěn v pořadí třetí koncept o vztahu mezi městem a venkovem. Dosud nepřilíživě rozpracovaný, pracovně nazývaný koncept konvergence a divergence města a venkova se snaží postihnout rozporuplný, v každém případě dynamický vývoj venkovského společenství od 70. let, provázený znovunaleznutím vlastní identity. Potom lze připojit, že nejen ke konceptualizacím sociální změny, ale také ke konceptualizacím alternativních způsobů žití může být sociologické studium venkova a zemědělství inspirativní.⁶

Obecná sociologie pro rurální sociologii

Studium venkova a zemědělství prováděné rurální sociologií může nejen obohacovat obecnou sociologii, ale může také z těla obecné sociologie čerpat řadu poznatků a ty potom aplikovat v konkrétních případech výzkumu. V tomto směru nemá jít pouze o akademické využití sociologie, ale o její využití praktické, jak ve smyslu ponoření se sociologů do praktického každodenního života studovaných komunit, tak ve smyslu použití sociologických konceptů a přístupů při přípravě a realizaci některých praktických záměrů generovaných ve sféře praktické politiky. Sociologie, je-li provázána s každodenním životem, může poskytovat cenné rady, které mohou být užitečné při aplikaci konkrétních praktických opatření vztahených k venkovu a zemědělství. Jde o to, že tato opatření (často například v duchu modernizačních teorií spjatých s tzv. rozvojem venkova v různém jeho pojetí) mají za cíl přispět k dalšímu rozvoji venkovského prostoru obydleného konkrétními lidmi, i k rozvoji zemědělství, praktikovaného konkrétními lidmi. Samotná opatření sledují, aby tento rozvoj byl sociálně akceptovatelný, a zároveň i příznivý k životnímu prostředí a ekonomicky přínosný. Sociální akceptace projektů rozvoje venkova by mělo být dosaženo jak mezi populací žijící na venkově, tak i mezi populací městskou. K dosažení takového souladu je vhodné pracovat s obrazy (viděním i vykreslením) venkova a zemědělství vyskytujícími se mezi lidmi žijícími v těchto dvou prostorech. Míra souladu obrazů venkova a zemědělství zaznamenaných u různých skupin populace i jednotlivců je potom z hlediska akceptace různých programů a projektů rozvoje podstatná. Liší-li se představy (obrazy) vtělené do určitého projektu jeho tvůrci od představ, kterých se přidržují ti, kteří mají být daným projektem dotčeni, potom šance takového projektu na úspěch nebudou příliš vysoké. Při zavádění konkrétních projektů směřujících k venkovu a zemědělství se tak jedná o to, aby obrazy v projektech obsažené korespondovaly s obrazy (představami) těch, kterých se týkají. Proto je nejprve důležité tyto před-

⁵) Poukázal na to prof. Therborn z univerzity v Göttingu svou úvodní přednáškou nazvanou „Modernity Globalization and Rural World“ na XVII. kongresu Evropské společnosti pro rurální sociologii, konaném v roce 1997 v řeckém městě Chania [Therborn 1997].

⁶) Lze se setkat se zajímavými studiemi o tzv. rurální renesanci a jejich dílčích jevech, např. o tzv. neoovenkovanství, které neobsahuje jen migraci na venkov, anebo vnášení tam městského způsobu žití, ale právě hledání alternativy k městskému způsobu žití.

stavy existující v dané lokalitě identifikovat a předejít tak možným konfliktním situacím a následnému krachu některých záměrů. K podchycení ve společnosti existujících představ (názorů, obrazů) má sociologie (ale i jí příbuzná sociální antropologie) vypracovány různorodé metodické postupy a jim odpovídající instrumentální vybavení. Využití těchto postupů a vybavy je jedním z příspěvků sociologie ke zdaru konkrétních praktických opatření na venkově a v zemědělství.

Jak bylo právě řečeno, k dosažení zmíněné akceptovatelnosti spojené se sledováním míry souladu různých obrazů venkova a zemědělství přispívá do značné míry právě sociologie (resp. její konkrétní disciplíny a mezi nimi i rurální sociologie). Ta je jednak ve svých konkrétních disciplínách ponořena do životů různých skupin a společností a sleduje různé lidské aktivity a na ně vázané obrazy daného světa a místa člověka v něm, a jednak přenáší konkrétní zjištění prostřednictvím obecného těla sociologie do jiných oblastí, než ve kterých byly poznatky původně získány. Tím napomáhá meziskupinové (společenské) kulturní komunikaci a vytváří předpoklady vzájemného porozumění, a tudíž i akceptace různých programů utvářených jedněmi skupinami či v jedněch prostorech a realizovaných mezi jinými skupinami či v jiných prostorech.⁷

Obecná sociologie tak může nejen vybavovat praktiky určitými nástroji pro jejich budoucí odborné aktivity, ale zároveň jim poskytuje prostředky pro zpětná hodnocení realizace těchto záměrů z hlediska sociálních životů jednotlivců, skupin a společností. Na druhou stranu sama obecná sociologie prostřednictvím svých konkrétních disciplín čerpá z těchto praktických aktivit, z konkrétních lidských sociálních životů materiál, který rozvíjí a obohacuje její teoretické tělo. Propojení profesionální sociologie s laickými životy a s konkrétními procesy probíhajícími na venkově a v zemědělství tedy může přinášet prospěch jak samotné sociologii, tak i lidem žijícím v lokalitách a zabývajícím se aktivitami, které sociologie studuje.

Závěrem

V této souvislosti máme vážné pochybnosti o skutečné účinnosti Plánu SAPARD, který byl připravován v součinnosti našich odborníků a EU a který jsme v rámci procesu jeho přípravy posuzovali (tzv. *ex ante* hodnocení, které bylo podmínkou přijetí tohoto plánu komisí EU). Plán [viz Tvrdouš et al. 2000] obsahuje především technokraticko-environmentalizující a ekonomizující představy o rozvoji venkova a zemědělství, a to z pohledu obyvatel města, bez širších sociálně kulturních dimenzí a odkazů na představy venkovských lidí. Sociologický pohled, oproti např. urbanistickému, v plánu výrazně absentoval (pomineme-li jeho náznaky v oblasti problematiky zaměstnanosti či ztotožnění kultury pouze s materiálními statky a některými folklórními tradicemi). Tato absence sociologického pohledu je o to více překvapující ve srovnání se samotnými materiály a přístupy existujícími v rámci EU [např. *Rural...* 1997]. V nich je přítomna nejen „sociologická praxe“, ale i „sociologická teorie“. Tak v „praktické“ rovině vyzval sociology na XVIII. kongresu Evropské společnosti pro rurální sociologii (Lund, 24. 8.-28. 8. 1999) ředitel odboru „Rozvoj venkova“ spadající pod „Directorate General for Agriculture“

⁷⁾ O naznačení zmíněného transferu poznatků ze zkoumání konkrétních lokalit venkova do teoreticko-akademické sociologie a z nich do konkrétních opatření směřujících k venkovu a do konkrétních praktik na venkově se pokusil v českém kontextu B. Blažek [1998: 79-159] ve své knize *Venkov, města, média*, a to prostřednictvím přiblížení některých „manuálů herních technik pro venkovské obyvatele“ napomáhajících začlenění těchto lidí do záležitostí „křídlení venkova“.

(komise EU pro zemědělství – DGVI) L. van Depoele, aby poskytovali co nejvíce přesných informací o životě ve venkovském prostoru, na jejichž základě by bylo možné připravovat skutečně efektivní programy rozvoje venkova. V „teoretické“ rovině lze poukázat na dokument *Rural Developments* [1997], v němž se, mimo jiné, pojednává i o otázce, zda používat termín rurální společnost, má-li jít o dokument společný pro celou Evropu, v níž se jednotlivé venkovské společnosti od sebe zásadně liší, či se spíše přidržovat slovního spojení rurální Evropa, které bylo nakonec akceptováno. Onen dokument ukazuje na rizikovost procesu rururbanizace v souvislosti s rozvojem příměstských obcí. U nich totiž hrozí, že zůstanou pouze obytnými prostory („noclehárnami“) bez vlastního sociálního života. Takové úvahy však v českém Plánu SAPARD úplně absentovaly a rozvoj venkova byl viděn především v rozvoji infrastruktury, venkovské turistiky apod., což má přinášet utváření nových pracovních míst, o nichž se automaticky předpokládá, že je zaplní místní lidé (to však ve skutečnosti není vždy pravda). Celkově lze říci, že český Plán SAPARD spíše naznačuje, jaké obrazy venkova a zemědělství existují mezi různými odborníky zabývajícími se danou problematikou, než aby předestřel, jak vidí prostředí svého života samotní obyvatelé venkova a lidé pracující v zemědělství. I tento rozpor by mohl být jedním z důvodů, proč jsme již vícekrát od výkonných zemědělců či představitelů obcí vyslechli, že od SAPARDu nic nečekají, nezajímají se o něj, i když dříve tak činili.

HELENA HUDEČKOVÁ se habilitovala v oboru sociální a regionální rozvoj na Provozně ekonomické fakultě ČZU v Praze, kde pracuje na katedře humanitních věd. Její přednášková činnost se zaměřuje na základy teoretické sociologie, sociologické metodologie a vybrané problémy sociologie venkova. Výzkumné aktivity jsou vedeny zájmem o sociální změnu venkova a zemědělství, zobrazenou především v životních drahách osob-aktérů.

MICHAL LOŠŤÁK působí na katedře humanitních věd Provozně ekonomické fakulty ČZU v Praze, kde se zaměřuje na rurální sociologii, ekonomickou sociologii a problematiku venkovského rozvoje (s důrazem na jeho sociokulturní dimenzi). Jako externí člen katedry sociologie Institutu sociologických studií FSV UK seznamuje se zmíněnými okruhy i tamní studenty. Vedl či participoval na několika domácích a zahraničních výzkumných projektech vztahených k venkovu a zemědělství.

Literatura

- Bauman, Z. 1997. *Myslet sociologicky (netradiční uvedení do sociologie)*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Blažek, B. 1998. *Venkov, města, média*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Foucault, M. 1987. *Slová a věci (Archeológia humanitných vied)*. Bratislava: Pravda.
- Giddens, A. 1989. *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. 1993. *New Rules of Sociological Method (A Positive Critique of Interpretative Sociologies)*. Second edition. Stanford: Stanford University Press.
- Hudečková, H. M. Lošťák 1995. *Sociologie I (Úvod do sociologie a sociologie venkova)*. Učební texty pro studenty ČZU. Praha: ČZU.
- Jeřábek, H. 1997a. *Paul Lazarsfeld a počátky komunikačního výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Jeřábek, H. 1997b. „Marienthal.“ *Sociologický časopis* 33(3): 321-337.
- Kabele, J. 1999. „Metodologie intervenčního heuristického vyšetřování.“ Pp. 113-136 in *Filipov II* (informatoria katedry sociologie Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze). Praha: Institut sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

- Keller, J. 1990. „Sociální změna v zrcadle francouzské sociologie.“ *Sociologický časopis* 26(1-2): 55-66.
- Keller, J. 1995. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- „Kulatý stůl: ‚Dluhy sociologie‘.“ 1991a. *Sociologický časopis* 27(1): 5-12.
- „Kulatý stůl: Dluhy Sociologického časopisu?“ 1991b. *Sociologický časopis* 27(2): 115-118.
- Mikula, P. 1995. *Agroturistika v nápadech*. Praha: Institut výchovy a vzdělávání Ministerstva zemědělství ČR.
- Plán rozvoje zemědělství a venkova na období 2000-2006. Plán SAPARD*. 2000. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Ministerstvo zemědělství ČR.
- Pourová, M., H. Brabencová 1997. *Možnosti rozvoje agroturistiky a drobného podnikání ve vybraných regionech ČR*. Závěrečná zpráva grantu ČZU Praha. Praha: Česká zemědělská univerzita.
- Rural Developments (CAP 2000 Working Document)*. 1997. Brussels: European Commission: Directorate General for Agriculture (DGVI).
- Therborn, G. 1997. „Modernity, Globalization and Rural World.“ Nepublikovaný materiál (distribuované teze úvodní přednášky). Chania: XVII Congress of European Society for Rural Sociology.
- Tvrdoň, J. et al. 2000. *Některé aspekty využití zdrojů Sapard k realizaci Plánu rozvoje zemědělství a venkova na období 2000-2006*. Výzkumná zpráva vypracovaná na žádost MMR a MZe ČR pro Evropskou komisi EU. Praha: Česká zemědělská univerzita.